

VLASTNICKÁ OZNAČENÍ KNIH V HISTORICKÉM FONDU KNIHOVNY AKADEMIE VĚD ČR (PRVNÍ VÝSLEDKY PRŮZKUMU)

Anežka Baďurová, Jana Svobodová, Vojtěch Šícha

Ownership Marks in the Books in the Historical Collection of the Library of the Academy of Sciences of the CR (the First Research Results)

Abstract: The historical collection of the Library of the Academy of Sciences of the CR (ASL) has not been created over the years by one private owner, family or institution; nevertheless, it still preserves resources interesting for researchers in terms of provenance. Through various methods of acquisition (purchases in antiquarian bookshops, literary estates, donations, transfers), approximately 25,000 volumes of printed books made before the middle of the 19th century have been collected in the library. A significant part comes from three former chateau libraries – Doksy, Liblice and Děčín. During cataloguing, ownership marks were recorded in a special catalogue with detailed descriptions of the individual features of the copies. Books that are more frequently represented include those by von Engelshofen, W. Hegemüller von Dubenweilern, the Order of Friars Minor Capuchin from Mnichovo Hradiště and the Thun-Hohenstein family. Since 2008, a list of all the registered former owners of the books from the historical depository has been created from cataloguing descriptions in order to make the data accessible on the ASL website, or interconnect them with the PROVENIO database.

Keywords: Library of the Academy of Sciences of the CR – the Thun-Hohenstein family – von Engelshofen – Hegemüller von Dubenweilern – the Order of Friars Minor Capuchin – the House of Waldstein

Knihovna Akademie věd ČR (KNAV) vznikla jako Základní knihovna ČSAV v roce 1952, s působností od 1. ledna 1953. Do svého fondu sice převzala významné knihovny tří vědeckých institucí, jejichž činnost byla v roce 1952 ukončena a nahrazena ustavením Československé akademie věd, ale ani tyto knihovny neměly za sebou vývoj několika staletí; a pokud jde o knihy z období před rokem 1800 (jak rukopisy, tak tisky), nemohly tedy být rozsáhlým základem historického fondu nové knihovny. Šlo o knižní fondy Královské české společnosti nauk (KČSN, 1784–1952), České akademie věd a umění (ČAVU, 1889–1952) a Masarykovy akademie práce (MAP, 1919–1952). Teprve akvizicí v letech 1953 až 1967 byl v tehdejší Základní knihovně navýšen počet starých tisků (s přesahem do poloviny 19. století) na současných cca 25 000 svazků a fond byl obohacen i několika hodnotnými rukopisy a prvotisky.¹ Knihy byly získávány ze zrušených zámeckých knihoven, antikvárními nákupy, z pozůstalostí i jednotlivými dary.² Po roce 1967, až do roku 2010, se knižní akvizice historického fondu netýkala; teprve v posledních letech jsou podle finančních možností vyhledávána v antikvárních nabídkách především vzácná bohemika, u nichž jsou upřednostňována rovněž vlastnická označení.

Navzdory tomu, že uchovávaný soubor knih z období před polovinou 19. století nebyl vytvořen jako historicky narůstající celek žádnou soudobou institucí ani osobností, má i ve své rozmanitosti z provenienčního hlediska pro badatele přitažlivou pramennou nabídku. Po ukončení akvizičního doplňování historického fondu v roce 1967 byla zintenzivněna jeho důsledná katalogizace, na níž se podstatnou měrou osobně podílel dr. Bohumír Lífka a v jejíž koncepci byl též požadavek na evidenci veškerých vlastnických označení, vyskytujících se ve zpracovávaných knihách. Tyto údaje byly ovšem zapisovány pouze do speciálního, neveřejného katalogu, zatímco čtenářsky přístupný tzv. generální katalog obsahoval jen zkrácené katalogizační záznamy bez popisu individuálních znaků exemplářů. Ke speciálnímu katalogu starých tisků, řazenému podle jmen autorů spisů, byly navíc souběžně sestavovány rejstříkové kartotéky registrující ve fondu zastoupenou produkci tiskařů, nakladatelů a umělců; kartotéka vlastnických označení však, bohužel, založena nebyla, byť provenienční údaje zapsané na katalogizační karty dokládaly, jaká důležitost byla těmto informacím při jejich katalogizaci přisuzována. První setříděný rejstřík vlastníků knih z části historického fondu přinesl v roce 1970 soupis tisků z původní valdštejnské kni-

¹ Později byl název rozšířen o Ústředí vědeckých informací (zkratka ZK-ÚVI). Více viz Dějiny a činnost ZK-ÚVI ČSAV. *Vědecké informace ČSAV. Příručka pro uživatele vědeckých informací* 6. Praha: Základní knihovna-Ústředí vědeckých informací ČSAV, 1989; PODANÝ, Václav. Knihovny ČAVU a KČSN od r. 1918 do vzniku ČSAV. *Práce z dějin ČSAV, Serie A*, sv. 4, 1992, s. 12–30; BAĎUROVÁ, Anežka. Knihovna Akademie věd České republiky. /Hauptbibliothek der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik. In FABIAN, Bernhard (Hrsg.). *Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa. Tschechische Republik. Band 1.1. Prag. Teil. 1.* Bearbeitet von Vlasta Faltysová und Pavel Pohlei. Redaktion Claudia Blum. Hildesheim – Zürich – New York, Olms-Weidmann 1999, s. 215–222.

² JOHANIDES, Josef. O některých přírůstcích vzácných starých tisků v Základní knihovně ČSAV, *Věstník ČSAV*, 1964, č. 5, s. 854; JOHANIDES, Josef. Deset nejceněnějších přírůstků starých tisků v Základní knihovně ČSAV v roce 1964. *Zprávy ČSAV*, 1965, č. 6, s. 54–55.

hovny ze zámku v Doksech, jejichž 5 883 svazků (s podílem 3 344 sv. do poloviny 19. století) se stalo největší akvizicí tehdejší Základní knihovny ČSAV.³ S velkým časovým odstupem byla další jména dávných majitelů knih z historického fondu KNAV připojena v roce 1985 k *Soupisu tisků 16. století*⁴ a později ve skromnějším počtu k soupisu slovacik v roce 1997.⁵ Význam sledování vlastnických označení ve starých tiscích byl v KNAV výjimečně zdůrazněn i v bibliografickém průzkumu dokumentů pro *Bibliografii cizojazyčných bohemikálních tisků z let 1501–1800*, která ve své základní metodice popis individuálních znaků zjištěných exemplářů nemá (s výjimkou jejich neúplnosti). Když však byla v letech 1987–1989 připravována bibliografie děl Bohuslava Balbína, zahrnující všechna vydání před rokem 1800, a sestavovaná na zásadě „de visu“ studia výtisků, evidovaných a dostupných v knihovnách, muzeích i archivech České republiky, prosadily si zajímavé vlastnické vpisky, exlibris i supralibros vybočení z pravidel retrospektivní bibliografie a do publikace byl zpracován i provenienční rejstřík, dosvědčující putování Balbínových spisů mezi jejich majiteli až po konečné uložení v současné instituci.⁶

Převažující akvizice starých tisků z antikvariátů samozřejmě přispěla v KNAV k větší provenienční rozdrobenosti, ta však konec konců prolíná i do celistvých sbírek jednotlivých majitelů, kteří nedoplňovali svoji knihovnu jen novinkami z knižního trhu, ale též knihami „z druhé ruky“. V KNAV lze takové budování knihovny sledovat např. na již zmíněné velké části valdštejské knihovny ze zámku v Doksech. V moderní době vznikaly sběratelsky též dvě knižní sbírky členů KČSN, odkázané její knihovně, kterou nedlouho před jejím převzetím nově ustavenou Základní knihovnou ČSAV obohatily o knihy, překračující datem vytištění rok založení samotné knihovny KČSN. Byly to knižní soubory profesora deskriptivní geometrie a stereotomie

na Českém vysokém učení technickém v Praze Františka Kadeřávka (1885–1961), s 33 tisky z 16. století, 87 tisky ze 17. století a 70 z 18. století, a knihovna profesora římského práva a v univerzitním roce 1926/1927 rektora Univerzity Karlovy JUDr. Otakara Sommera (1885–1940) – zatím bylo ve fondu KNAV zjištěno jeho exlibris doprovázené razítkem (či pouze razítko) ve 30 tiscích z 16. století, výlučně právníkové povahy. Rovněž prof. Kadeřávek vyhledával pochopitelně především literaturu související s jeho oborem a podařilo se mu získat výtisky vynikajících spisů, 16. stoletím počínaje, nicméně v nashromážděných cca 530 knihách jeho pozůstalosti byla zastoupena díla v pozoruhodném tematickém rozsahu, s nepřehlédnutelným podílem zednářské literatury.⁷ Badatelsky velmi přínosný je z provenienčního hlediska též soubor tisků, dochovaný v KNAV ze zámecké knihovny Thun-Hohensteinů z Děčína, byť početně mnohem menší, nežli uchovávaná část valdštejské knihovny z Doks. Knihovna z děčínského zámku totiž padla v průběhu let 1933–1934 za obětí aukčnímu výprodeji,⁸ který měl odezvu i v soudobých novinách.⁹ Nezanedbatelný počet exemplářů z této knihovny se dostal i do fondu KNAV. Kromě významu pro případnou obsahovou rekonstrukci thun-hohensteinské knihovny má však její část v KNAV také badatelskou hodnotu pro dějiny dvou zahraničních knihoven – německého básníka Leopolda Hegemüllera von Dubenweilern a jeho příbuzných a rytíře von Engelshofena z dolnorakouského zámku Stockern.¹⁰ Objevený počet výtisků označených těmito vlastníky inspiroval pracovníky knihovědného oddělení natolik, že do výzkumných záměrů může být v příštích letech jako téma zařazen i pokus o rekonstrukci těchto knižních sbírek prostřednictvím heuristiky v dalších knihovních fondech, jak v těch, o nichž je známo, že již v době aukce získaly velkou část thun-hohensteinské knihovny,¹¹ tak dnes i s pomocí internetových

³ LIFKA, Bohumír. Valdštejská knihovna ze zámku v Doksech. *Vědecké informace ČSAV* 1968, Supplement 2, s. 30–54; LIFKA, Bohumír. Valdštejská knihovna ze zámku v Doksech. I. Soupis starých tisků A–M. II. *Vědecké informace ČSAV* 1969, Supplement 2–4. Soupis starých tisků krom beletrie N–Z. Staré tisky krásného písemnictví A–Z. *Vědecké informace ČSAV* 1970, Supplement 2–4, provenienční rejstřík ve II. části na s. 380–385; LEDINSKÁ, Hana. Zámecká knihovna v Děčíně a její likvidace. *Knihovna. Vědeckoteoretický sborník* 8. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1971, s. 57–78; LEDINSKÁ, Hana. Děčínská zámecká knihovna (Příspěvek k dějinám), *Z minulosti Děčína*, 2, 1974, s. 194–214.

⁴ BAĐUROVÁ, Anežka – BRTOVÁ, Bohuslava. *Soupis tisků 16. století ve fondech ZK-ÚVI ČSAV*. Část I.–III. (Vědecké informace ČSAV, Bibliografie 1.) Praha: ZK-ÚVI ČSAV, 1987–1988 (provenienční rejstřík v III. části na s. 173–206).

⁵ JOHANIDES, Josef. *Tiskařská slovacika 18. století ve fondu Knihovny Akademie věd ČR*. Praha: Knihovna AV ČR, 1997, provenienční rejstřík na s. 89–90.

⁶ BAĐUROVÁ Anežka – BRTOVÁ, Bohuslava – JOHANIDES, Josef – SLÁDKOVÁ, Jana – VIDMANOVÁ, Stanislava. *Bibliografie spisů Bohuslava Balbína vytištěných do r. 1800. I. Bibliografické popisy. II. Rejstříky*. (Vědecké informace ČSAV, Bibliografie 2.) Praha: ZK-ÚVI ČSAV 1989 (rejstřík proveniencí ve II. části na s. 77–115).

⁷ Patrně až po převzetí knižního fondu KČSN byly v Základní knihovně ČSAV knihy prof. Kadeřávka sepsány do prozatímního sešitového katalogu (dnes uložen mezi archiváliemi ve speciálním depozitáři), v němž byly k záznamům doplněny signatury, nově knihám přidělené – staré tisky a bibliofilie byly uloženy zvlášť, ostatní exempláře byly zařazeny do běžného fondu. Díky tomuto katalogu je možné exempláře z knihovny prof. Kadeřávka identifikovat, protože nenesou jiné označení než kulatý bílý štítek se signaturou (viz obrazovou přílohu). Se sběratelským zaujetím pátral profesor Kadeřávek po vzácných knihách nejen na domácím trhu, ale i v zahraničních antikvariátech, o čemž svědčí v některých exemplářích dochované úctenky.

⁸ O dějinách a obsahu knihovny viz úvod Bohumíra Lífky – ZINK, Karel. *XXXIII. Zinkova aukce. Děčínská knihovna Thunů-Hohensteinů*. I. část., Praha 1933 (úvod na s. 3–4); LIFKA, Bohumír. Kvasice a děčínská Thunovská knihovna. *Bibliofil. Časopis pro pěknou knihu a její úpravu*, XI, 1934, s. 36–40. Na tyto práce navázala LEDINSKÁ-MALÁ, Hana. Zámecká knihovna v Děčíně a její likvidace. In *Knihovna. Vědeckoteoretický sborník* 8. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1971; LEDINSKÁ, Hana. Děčínská zámecká knihovna (Příspěvek k dějinám), *Z minulosti Děčína* 2, 1974, s. 194–214. Viz též LIFKA, Bohumír. *Exlibris a supralibros v českých korunních zemích v letech 1000–1900*. Praha: Spolek sběratelů a přátel exlibris v Praze 1980, strany podle rejstříku.

⁹ Podle H. Ledinské-Malé, op. cit. v pozn. č. 8, s. 68–69, komentovaly prodej např. *Pražské noviny* a *Národní politika*. *Prager Tagblatt* otiskl prohlášení Františka Antonína Thuna, reagujícího na desinformace v tisku.

¹⁰ V dostupné odborné literatuře se zatím nepodařilo blíže tohoto majitele knihovny identifikovat.

¹¹ Jde především o Národní knihovnu ČR a knihovnu Historického vojenského ústavu v Praze, kde jsou z thun-hohensteinské knihovny uchovávána četná militaria. Elektronický katalog Moravské zemské knihovny již přiblížil 14 knih s razítkem „V. Engelshofen.“, u pěti není v záznamu u razítka uvedeno číslo, šest exemplářů má evidován i vlastnický vpisec W. Hegemüllera (několikrát patrně s chybným čtením). Knihy těchto dvou vlastníků lze dohledat i na webových stránkách zahraničních antikvariátů. Internetové databáze, využitelné k dalším rešeršům pro případnou rekonstrukci těchto knihoven, uvádí ve svém příspěvku řešitelé projektu PROVENIO. Vzácné výtisky z rozprodávané děčínské knihovny jsou v KNAV evidovány i v knižních pozůstalostech prof. Kadeřávka a prof. Sommera.

databází, nezbytnou proto, že z aukcí podle odborné literatury údajně odešly velké počty z cca 65 000 svazků thunohostensteinské knihovny do ciziny.¹² Neopominutelným úkolem je rovněž excerpce záznamů z aukčních katalogů a jejich konkordance se zjištěnými dochovanými výtisky.¹³ Rekonstrukce knihoven Hegemüllerů a Engensholffena nabízí totiž i možnost jejich srovnání, neboť jsou propojeny následnictvím svých majitelů. Knihovnu Leopolda Hegemüllera zdědil Wenzel Hegemüller, který ji spojil s knihami svého otce Johanna,¹⁴ absolventa studií v Ingolstadtu.¹⁵ Další dědickou posloupností se dostala knihovna rytíři von Engelshofenovi, který ji rozmnožil o vlastní knihy, jak dokazují dochované exempláře, označené pouze razítkem „V. Engelshofen“ bez vpisku Hegemüllerů.¹⁶ V roce 1827 nebo 1828 koupil Engelshofenovu knihovnu František Antonín Thun,¹⁷ její svazky byly označeny thunovským exlibris a prošly rovněž již zmíněnou aukcí. Důsledné značení knih Hegemüllery, poté jménem von Engelshofen a Thun-Hohensteiny poskytuje dost vzácnou příležitost sledovat jejich osudy u jednotlivých majitelů. Zatímco knihy W. Hegemüllera jsou všechny označeny rukopisným vpiskem, ale v celé řadě ortografických variant,¹⁸ exempláře z knihovny Engelshofenů jsou opatřeny prostým razítkem „V. Engelshofen“ a číslicí (až na jednu výjimku), která by mohla být číslem z katalogu nebo pořadím knihy na regále, ale to může být zodpovězeno až při rekonstrukci knihovny buď z archivních pramenů nebo snad i detailnějším rozbořením pořadí čísel, nastolujících některé neřešené otázky: jak vysvětlit nesourodé očíslování vícedílného spisu, vydaného v jednom roce, u něhož by se za předpokladu jednorázového zakoupení celého díla předpokládala číselná posloupnost všech svazků¹⁹ nebo proč dostaly nízká čísla výtisky velmi pozdních vydání.²⁰ Vzhledem k tomu, že číslo u Engelshofenova jména rozhodně nebylo součástí jednoho razítka, jeví se jako pravděpodobné i to, že knihy byly dodatečně očíslovány i při nějaké jednorázové evidenci (možná i před prodejem knihovny). Zatím nejvyšším nalezeným číslem z knihovny Engelshofenů – 4565 – je výtisk spisu Marcina Kromera *Mitnächtischer Völckeren Historien*, vydaného v Basileji u Heinricha Petriho a Petera Perny v roce 1562.²¹ Nejmladší knihou s Engelshofenovým razítkem zatím zůstávají Senekovy *Tragedie* z roku 1728 (viz pozn. č. 18). Prů-

zkum tisků z 18. století v KNAV je však teprve v začátcích. Odhaleno nebylo prozatím ani přesné jméno prodejce knihovny Engelshofenů F. A. Thunovi. V citované odborné literatuře je uváděno jméno z razítka, tedy V. Engelshofen, kde iniciála navozuje dojem křestního jména, nejspíše však jde o předložku „von“. Panství Stockern se v roce 1837 ujal se svým bratrem Candid Ponz von Engelshofen (1803–1866), nadšený archeolog a regionální historik, který na zámku Stockern shromažďoval své nálezy.²² Zůstává tedy otázkou, zda to byl on, kdo prodal rodovou knihovnu, nebo tak učinil již jeho otec či bratr.

Kromě dávných majitelů knih představují provenienční záznamy v KNAV i sběratele moderní doby.

V dosud seříděných provenienčních rejstřících a excerptech se objevují opakovaně jména některých majitelů i v knihách porůznu získaných do KNAV. Byly např. identifikovány knihy Černínů, Sternbergů, exemplář z knihovny Hoffmanna z Grünbüchlu, F. M. Pelcla, Františka P. Švendy, Jana Františka Beckovského, Josefy Dietrichsteinové, výtisk norimberské *Bible české* z roku 1540 s pravděpodobným vpiskem „Correxit ...“ Antonína Koniáše.

Bohužel, nebyl v KNAV realizován původní záměr pokračovat v publikování soupisů starých tisků, byť byla provedena excerpce signatur náležejících tiskům ze 17. století, provedená s cílem navázat jejich sepsáním na publikaci o tiscích 16. století. Registrovaná vlastnická označení knih tak zůstávala stále v převažujícím množství skryta v poznámkách na kartách jmenného autorského katalogu. Vzhledem k tomu, že uveřejněné provenienční rejstříky v citovaných soupisech a pokračující obvyklé práce s historickým knižním fondem dost důrazně naznačily, že navzdory vysokému počtu jednotlivin lze mezi exempláři vystopovat i početnější soubory konkrétních majitelů, byla v roce 2008 zahájena excerpce proveniencí, zaznamenaných ve speciálním katalogu historického fondu, na které se podílejí spoluautoři tohoto příspěvku a výsledek bude v podobě jmenného seznamu vlastníků vystaven na webové stránce KNAV. V úvahu přichází i obrazový doprovod digitalizovaných supralibros, grafických exlibris či zajímavých rukopisných vpisků a do budoucna samozřejmě i spolupráce s vytvořenou databází PROVENIO Knihovny Národního muzea v Praze.

¹² LIFKA, op. cit. v pozn. č. 8, LEDINSKÁ-MALÁ, op. cit. v pozn. č. 8, s. 70.

¹³ Kromě Zinkovy aukční síně měl v prodeji knihy děčínské knihovny také antikvář O. Pyšvejc.

¹⁴ Jménem Johanna Hegemüllera jsou označeny v KNAV dva tisky: BOSSI, Egidio. *Tractatus varii ...* Lugduni: Ex Typographia Iacobi Faure, 1562 a RODOLPH, Kaspar. *Dialectica ...* Ingolstadii: Excudebat Alexander & Samuel Vuesissenhorn, 1562 – viz obrazovou přílohu. Byl zjištěn i vpisek Johanna Rudolpha von Hegemüller.

¹⁵ LEDINSKÁ-MALÁ, op. cit. v pozn. č. 8, s. 62.

¹⁶ V KNAV je jich evidováno 22 z 16. století a 8 ze 17. století, a zatím jedna z 18. století. Katalog Moravské zemské knihovny v Brně má 8 knih Engelshofenových knih z 16.–poč. 18. století bez vpisku Hegemüllerů (pokud nebyl při katalogizaci pro obtížné čtení vynechán).

¹⁷ LIFKA, op. cit. v pozn. č. 8, s. 37 uvádí rok 1827 bez citace zdroje. LEDINSKÁ, op. cit. v pozn. č. 8, s. 59, rok 1828 (totéž LEDINSKÁ-MALÁ, op. cit. v pozn. č. 8, s. 198), rovněž bez připojeného odkazu.

¹⁸ Jen v exemplářích KNAV, registrovaných v *Soupisu tisků 16. století* (op. cit. v pozn. č. 4), jich bylo nalezeno 21 (tamtéž, s. 184–185). Jednu z nich viz na obrazové příloze.

¹⁹ Např. vícedílná *Commentaria* Bartola de Sassoferrato z lyonského vydání Sebastiana Gryphia z roku 1530, v neúplnosti dochovaná v KNAV na sign. TB 56 ve čtyřech svazcích, mají Engelshofenova razítka doprovázená čísly 208 (sv. I. – II.), 817 (sv. V.–VI.), 1491 (sv. VII.–VIII.) a 206 (sv. IX.–XII.). Podrobnější záznam viz *Soupis tisků 16. století* (op. cit. v pozn. č. 4), č. 58.

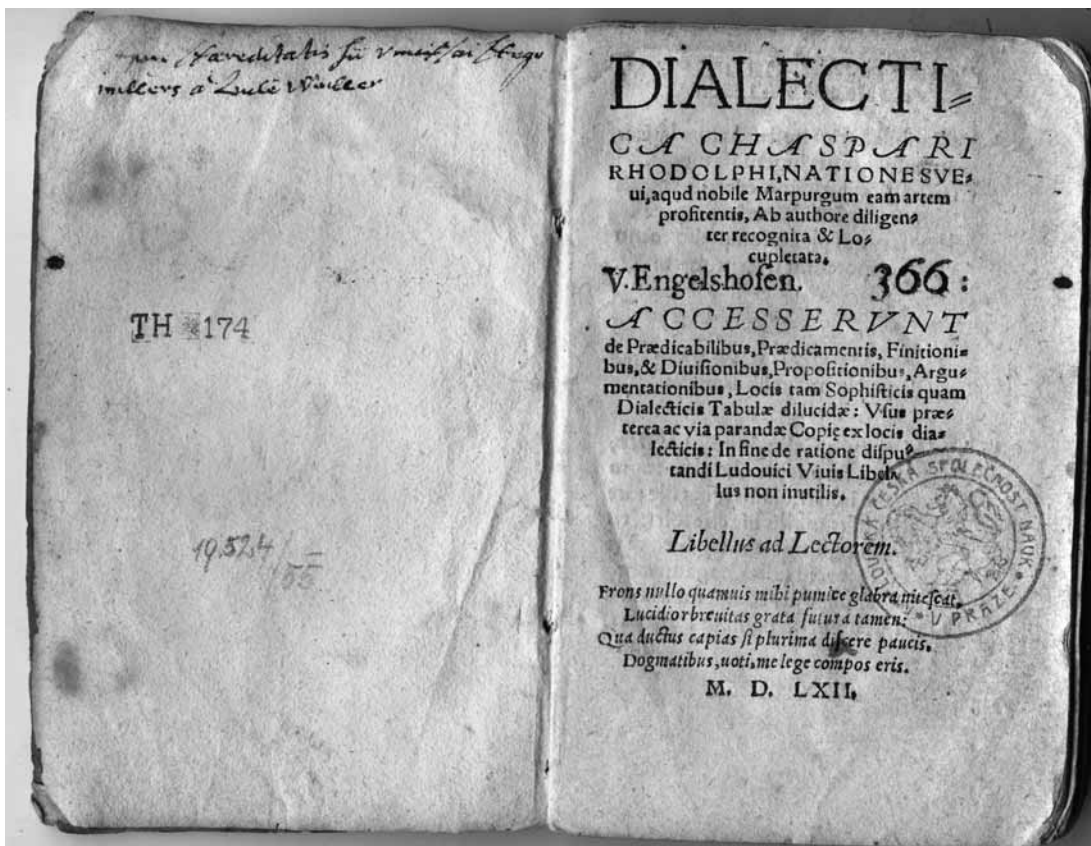
²⁰ SENECA, L. Annaeus. *Tragoedie ...* Delphis: Adrian Beman, 1728, má u razítka číslo 1101. KNAV, sign. TE 106.

²¹ *Soupis tisků 16. století* (op. cit. v pozn. č. 4), č. 388, KNAV, sign. TC 50.

²² WURZBACH, Constantin von. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich: enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche seit 1750 in den österreichischen Kronländern geboren wurden oder darin gelebt und gewirkt haben...* Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, 1865.

Rodolph, Kaspar. *Dialectica ... Ingolstadii*: Alexander & Samuel Weissenhorn, 1562. Vlevo bílý kulatý štítek se signaturou knihovny prof. Kadeřávka, vpravo vpis Johanna Hegemüllera a heraldické exlibris knihovny Thun-Hohensteinů, dole vepsané její pořadové číslo

Rodolph, Kaspar. *Dialectica ... Ingolstadii*: Alexander & Samuel Weissenhorn, 1562. Vlevo vpis Wenzela Hegemüllera von Dubenweillern, signatura a přírůstkové číslo KNAV, vpravo na titulní straně razítko „V. Engelshofen.“ s pořadovým číslem a kulaté razítko KCSN